

AYDOS KALESİ ve İSTANBUL'UN FETHİ

Sempozyum Bildirileri | 28 Mayıs 2011

Editör
Uğur DEMİR - Mehmet MAZAK

Sultanbeyli Belediyesi

Fatih Sultan Mehmed'in Hukuk Anlayışı

Prof. Dr. M. Akif AYDIN
Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi

Fatih Sultan Mehmed'i sadece İstanbul'u fetheden ve Osmanlı Devleti'ni bir cihan devleti haline getiren bir hükümdar olarak tanımlamak doğru değildir. Onu Osmanlı Devleti'ni bir imparatorluk olarak teşkilatlandıran, bunun için gerekli siyasî, idarî ve hukukî kararları alan ve uygulayan, bu yönüyle de kendisinden sonraki dönemin siyasî, idarî ve hukukî yapısını şekillendiren bir hükümdar olarak tanımlamak daha doğru olur.

Her şeyden önce hazırlanmış olduğu *Teşkilat Kanunnâmesi* ile Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar uygulanan siyasî ve idarî yapısını belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren önceki Türk ve İslâm devletlerinden tevarüs edilerek gelen siyasî, idarî ve hukukî teâmüller Fatih tarafından Leysîzâde Mehmed Efendi'ye yazılı bir metin haline getirilmiş, böylece Türk hukuk tarihinin bilinen ilk *Teşkilat Kanunnâmesi* vücut bulmuştur. Üç bölüm halinde hazırlanan kanunnâmede ilk olarak devletin merkez teşkilatı düzenlenmiş, veziriazamın, şeyhülislamın, Divan-ı Hümayun ve üyelerinin, merkez teşkilatının önemli görevlilerinin, medreselerin ve müderrislerin merkez teşkilat içindeki yeri ve yetkileri belirlenmiştir. İkinci bölümde ise saltanat ve padişahla ilgili esaslar, usul ve erkân düzenlenmiştir. Son bölümde kısmen bazı suç ve cezalar, kısmen de malî esaslar, teşrifat kuralları ve unvanlar yer almıştır.

Öte yandan Osmanlı hukukunun örfî esaslarının genel kanunnâmeler şeklinde yazılı metinler haline getirilmesi de bilindiği kadarıyla ilk defa Fatih döneminde gerçekleşmiştir. Özellikle ceza ve arazi hukuku ile malî hukuk alanında Osmanlı tebasının tâbi olduğu kuralların yazılı hale getirilmesi ve halkın bu esaslarla bilgilendirilmesi, bu kuralların belirgin ve biliniyor olmasının ötesinde kamu görevlilerinin (ehl-i örf) yetkilerinin kötüye kullanmalarının önüne geçmesi açısından da önemlidir.

Fatih Sultan Mehmed (Sinan Bey)

Şer'îye sicillerinden örnekler

Kamu görevlilerinin halka keyfi bir yönetim uygulamamaları ve özellikle malî açıdan yetkilerini kötüye kullanmamaları için iki önemli tedbir getirildiği söylenebilir. Birincisi kamu görevlilerinin vergi toplama, idarî ve cezaî tedbirleri uygulama gibi bütün tasarruflarının kadıların denetimi (kadı marifeti) altında yapılması, ikincisi de uygulanacak hukukî ve malî esasların kanunnâmeler halinde tespit edilip halka duyurulması. Bu tespit ve duyurulmanın önemi şuradadır ki kanunnâmelerde belirlenen esaslara aykırı bir uygulama ile karşılaşan Osmanlı insanı kadıya veya daha üst bir yargı merciine başvurup yapılan haksızlığı giderme imkanına sahip olmaktadır. Bu bakımdan Osmanlı hukukunun ana yapısını teşkil eden İslâm huku-ku esaslarının fıkıh kitaplarında, örfî hukuk esaslarının da kanunnâmelerde yazılı olması Osmanlı Devleti'nde bir tür kanun hâkimiyeti sağlamaktaydı. Bu, Osmanlı Devleti'nde adil bir yönetimin var olması açısından önemlidir. Fatih dönemine ait Kanunnâme-i Kitabet-i Vilayette:

“Hususân muhâlif-i defter ve mugâyir-i kânun-ı mukarrer reâyâdan alınan emvâlin vefret-i zulmünden ve kesret-i tazallumundan ve eshâb-ı timar ile reâyâ ortasında olan muhâsamâtın vüfûr-ı şikâyetinden ve himâyet-i vilâyet için illere teklîf-i avâriz olundukta mikdâr-ı hânelerine ve evkâf-ı müslimîn ahvâline ve masârif-i muayyenelerinde mutasarrıfının ihtimâmlarına ve ta'sirlerine vukûf ve ittilâum olmak mühim ve lâzım olduğu ecilden her vilâyete bir emin ve bir katib gönderip, cüz'î ve küllî, nakîr ve kıtmîr defter edüp defterden hâric bir nesne komamak emr eyleyüp...”

denilmesi bugünkü kavramlarla ifade edersek bir kanun devleti anlayışını temsil etmektedir. Fatih'in bu vadide yaptığı başlangıç, halefleri tarafından da takip edilmiştir. Kanuni döneminde hazırlanmış olması lazım gelen Kanun-i Osmânî de şu sözlerle başlamaktadır:

“Merhûmân ve mağfurân atam ve dedem -nevverallahü teâlâ merkadehüma-nazar kılmışlar ve görmüşler kim zâlimler mazlûmlara zûlm kılıp haddeden tecavüz edüp reâyânın hali mükedder olup ve ol sebepten Kânun-i Osmânî vaz etmişler. Yine ben dahi buyurdum ki...”

Bunun farklı kültür, inanç ve etnik yapıdaki Osmanlı toplumunu uzun asırlar bir arada yaşatan Osmanlı sulhunun (Pax Ottomana) hayata geçirilmesinde de önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Fatih'in bu yönü İstanbul'u fethetmesi ve yeni fetihlerle Osmanlı Devleti'ni bir cihan devleti haline getirmesi kadar önemlidir. Önemlidir, çünkü sonraki dönem Osmanlı hukukunun şekillenmesini önemli ölçüde bu uygulama belirlemiştir.

Osmanlı Devleti'nde özellikle İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslim unsurların çok yoğun bir biçimde yer aldığı bilinmektedir. Fatih bir taraftan bunlara İslâm'ın ilk dönemlerinden beri uygulanan politikayı uygulayıp din ve vicdan hürriyeti sağlarken, diğer taraftan Ortodoks unsurların imparatorluk içinde devlete bağlı kalmalarını sağlamış ve yine Yahudilere yönelik müsamahalı tavrıyla da bunların sonraki yıllarda Avrupa ve özellikle İspanya'dan Osmanlı topraklarına göç etmesini temin eden hukukî zemini hazırlamıştır. Fatih'in Gennadius'u Rum-Ortodoks kilisesinin başına getirdikten sonra bunlara verdiği statüyü belirlediği berat veya ferman her ne kadar günümüze kadar gelmemişse de benzer esasları taşıyan ve Galata Cenevizlilerine verilen berat günümüze gelmiştir. Bu beratta Fatih şöyle demektedir:

"Kabul eyledim ki kendilerin âyinleri ve erkanları ne veçhile cari olsa yine ol üslub üzere âdetlerin ve erkanların yerine getireler... Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar âyinlerince. Amma çan ve nâkûs çalmayalar. Ve kiliselerin alıp mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar."

Fatih'in Hristiyan din adamlarının görev ve yetki alanlarını belirleyen metropolit beratında:

"bundan evvel metropolit olanlar her ne veçhile metropolitlik ederlerse yine öyle etsinler"

diyerek Bizans dönemindeki yetkilerinin verildiğini onlara bildirmiştir. Bu yetki Hristiyanların bazı alanlarda kilise mensupları tarafından yargılanabileceği, metropolitlere böyle bir yargı yetkisinin verildiği anlamına geliyordu. Nitekim sonraki uygulama bu yönde olmuş ve gayrimüslimlerin aile hukuku gibi ahval-i şahsiye alanındaki ihtilaflarını isterlerse kendi mahkemelerine (cemaat mahkemeleri) götürmek ve kendilerine kilise hukukunun uygulamasını talep etme hakları olmuştur. Aynı yetki şüphesiz Yahudiler için de söz konusu idi. Onlar da ahval-i şahsiye alanında dilerlerse kendi cemaat mahkemelerine gitme hakkına sahiptiler. Fatih'in gayrimüslimlere tanıdığı bu imkanlar gayrimüslimlere Osmanlı coğrafyasında uzun asırlar kendi inançları, dil ve kültürlerini koruma imkanını vermiştir ki farklı din ve kültürlerle çağdaşı Batılı devletlerde yapılan muameleyle karşılaştırıldığında Fatih'in uygulamasının farklılığı ve din ve vicdan hürriyeti açısından önemi daha iyi anlaşılır.

Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kanunlardan en fazla tartışılan şüphesiz "kardeş katli" konusundaki kanundur. Fatih kardeş katliyle ilgili olarak "evladımdan her kime saltanat müyesser olursa nizâm-ı âlem için kardeşlerini katletmek münasiptir, ekser ulema bunu tecviz etmiştir, onunla âmil olarak" demektedir. Tabiatıyla bu konuda iyi - kötü tarzında bir değer yargısına varmadan önce o günün şartlarında neden böyle bir uygulamaya gidildiği, neden böyle bir kanun konduğuna bakmak gerekir. Türklerin bilinen

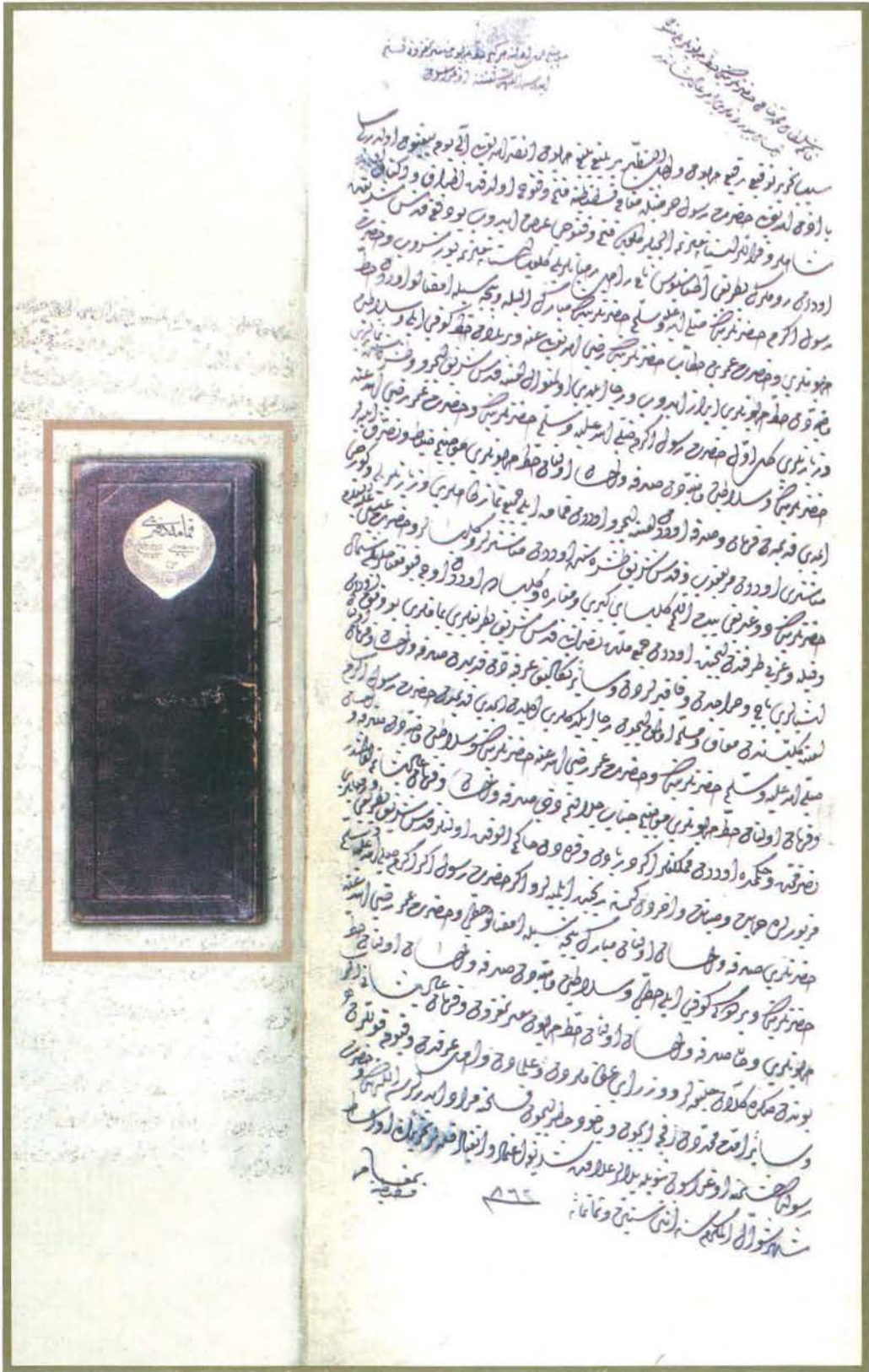

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ

ΜΩΔ
ΜΣΘ
Ο Β.

Ο ΠΑΡ
ΑΡΧΗ

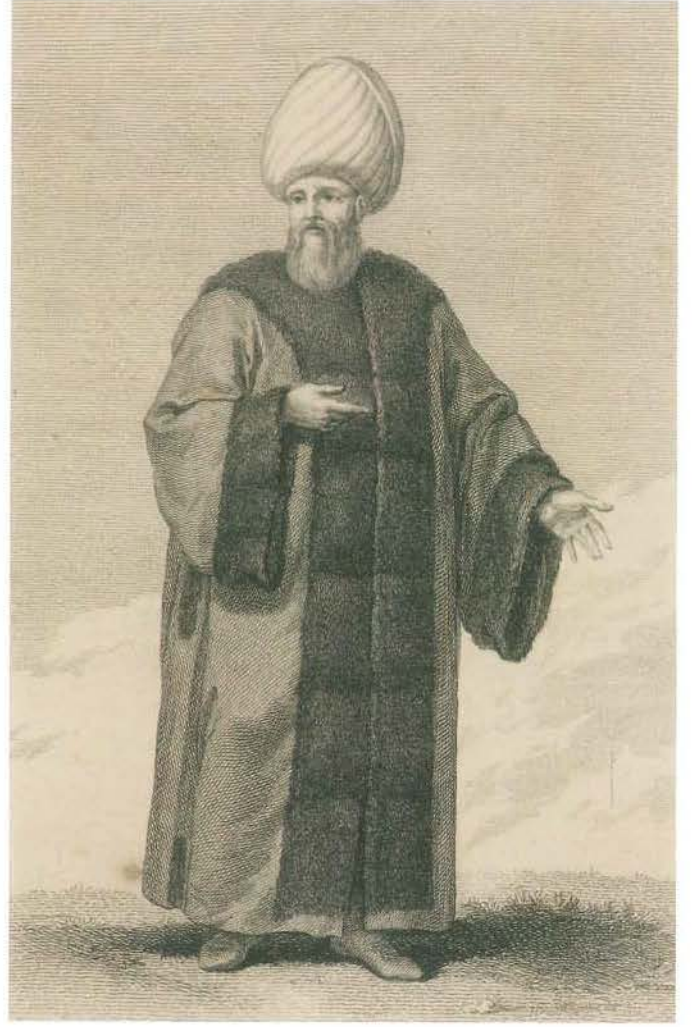
ΕΣΟΠΑΒΑΡ
ΚΙΣ ΟΥΝ
ΠΑΝΤΑ
ΠΥΝΟΜΙ
ΑΙΟΝΙΩ
ΕΣΟΥ

Fatih Sultan Mehmed'in Kudüs ruhbanları ile ilgili fermânı

ilk tarihlerinden itibaren hakanlık hakan ailesinin ortak mülkü sayılır ve işbaşındaki hakan öldüğünde aile fertlerinin devletin hak sahipleri arasında paylaşılması normal karşılanırdı. Ülüş sistemi denen bu sistemde ölen hakanın her bir mirasçısı devletin belli bir parçasının kendisine verilmesini isterdi. Hunlar'dan itibaren Türk devletlerinin kuruluşlarının üzerinden uzun bir zaman geçmeden parçalanması ve yıkılmasında ülüş sisteminin önemli bir payı vardır. Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular başta olmak üzere Türk devletlerinden hiç birisi 200 yıldan fazla yaşamamıştır desek yanlış olmaz. Osmanlı Devleti de benzer bir parçalanma ve yıkılma tehlikesini Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda yenilmesinden sonra yaşadı. Osmanlı Devleti bu dönemde Yıldırım'ın dört oğlu arasında paylaşılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu kardeş kavgasında binlerce de insan öldü. Bu kavgada ülüş sisteminin önemli bir rolü olsa gerek. Denebilir ki insani açıdan, o gün yürürlükte olan İslâm hukuku açısından savunulması zor olan bu uygulamada ülüş sisteminin problemini ortadan kaldırma, devleti parçalanma ve yıkılmaktan ve binlerce askerin ölmesinin önüne geçme düşüncesi rol oynamıştır. Osmanlı devletinin diğer Türk devletlerinden farklı olarak 600 seneden fazla yaşamış olmasının sebeplerinden birisi bu olsa gerek diye düşünüyorum.

Fatih'in devletin birlik ve bütünlüğünü sağlama, kendi ifadesiyle nizâm-ı âlemi temin etme yönündeki tedbirleri sadece kardeş katiliyle sınırlı değildir. O, Osmanlı hanedanı içerisinde devletin bütünlüğünü tehdit edebilecek farklı oluşumlar için de kanunnâmesinde tedbir almıştır. Şöyle ki bahsettiğimiz *Teşkilat Kanunnâmesi*'nde padişahların kız torunlarına sancak beyliğinden daha yukarı görev verilmemesi de hükme bağlanmış bulunmaktadır. Bu düzenlemenin temelinde yatan düşünce de Osmanlı ailesiyle irtibatlı güçlü aileler yaratmama ve böylece hanedana rakip çıkarmamadır. Belli bir tarihten sonra devşirme kökenli vezirlerin Türk kökenli vezirlerden daha fazla tercih edilmesinde de bu düşüncenin rol oynadığı söylenebilir. Ailesiyle irtibatı bulunmayan devşirme vezirlerin güçlü aileler oluşturması söz konusu değildi. Devşirme vezirlerin ön plana çıkmasının da Fatih döneminden itibaren başladığını söylemek mümkündür. Çandarlı ailesinin peş peşe çıkardığı devlet adamlarıyla Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında güçlü bir konuma gelmesinin çıkardığı problemin, özellikle İstanbul'un fethinde Fatih'in Çandarlı Halil Paşa ile yaşadığı zorlukların onu böyle bir köklü değişikliğe itip devşirme vezirlere yönelmesini sağlamıştır denebilir.

Istanbul kadısı

Sonuç itibariyle Fatih Sultan Mehmed sadece bir imparatorluğun siyasî - idarî kurucusu değil, aynı zamanda böyle farklı din, mezhep, etnik ve kültürel yapıya sahip bir devletin sağlam hukukî alt yapısını kuran bir hükümdar da olarak karşımıza çıkmaktadır.